

Jerzy Adam Gracjan Vetulani **21 I 1936–6 IV 2017**

W dniu 6 kwietnia 2017 r., w godzinach wieczornych, odszedł na zawsze prof. Jerzy Vetulani, wybitny naukowiec, psychofarmakolog, neurobiolog, biochemik, profesor nauk przyrodniczych, popularyzator wiedzy, człowiek zasłużony dla życia kulturalnego i społecznego.

Urodził się 21 stycznia 1936 r. w Krakowie, w rodzinie profesorskiej. Ojciec był profesorem historii prawa polskiego i wybitnym znawcą prawa kanonicznego, a matka doktorem filozofii ze specjalizacją biologii. Naukę szkolną rozpoczął podczas drugiej wojny światowej na tajnych kompletach, a potem kontynuował w Szkole Ćwiczeń. W 1948 r. zaczął uczęszczać do Liceum im. H. Sienkiewicza w Krakowie, a po jego rozwiązaniu – do Liceum B. Nowodworskiego, które ukończył w roku 1952 ze świadectwem dojrzałości z wyróżnieniem. W tym samym roku został przyjęty na studia biologiczne na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi UJ, które kontynuował na specjalności fizjologia zwierząt. Już w okresie studiów (jako student IV roku) w marcu 1956 r. rozpoczął pracę naukową jako wolontariusz w Zakładzie Farmakologii PAN, kierowanym przez prof. Janusza Supniewskiego. W 1957 r. uzyskał tytuł magistra biologii i następnie od września 1957 r. podjął pracę asystenta na pół etatu. Równocześnie rozpoczął studia chemiczne na Wydziale Matematyczno-Fizyczno-Chemicznym UJ, które ukończył w roku 1962 (specjalność – chemia teoretyczna). W 1967 r., na podstawie dysertacji o działaniu pochodnych izoksazolu i pirazolu na metabolizm ustroju zwierzęcego, przedstawionej w Instytucie Immunologii i Terapii Doświadczalnej PAN we Wrocławiu (promotor – prof. Józef Hano), uzyskał stopień naukowy doktora nauk przyrodniczych. Wkrótce potem, jako stypendysta Rikera, wyjechał na rok do Wielkiej Brytanii, gdzie pracował pod kierownictwem prof. A. S. V. Burgena w Cambridge, opanowując metody spektrofluorymetryczne. Po powrocie do Polski zaczął

pracować w dziedzinie psychofarmakologii pod kierunkiem prof. Maja, wykorzystując znajomość metod spektrofluorymetrycznych do oznaczania amin biogennych i opanowując podstawowe techniki behawioralne.

Praca habilitacyjna Jerzego Vetulaniego dotyczyła interakcji pomiędzy neuroleptykami a związkami zaburzającymi metabolizm amin biogennych: inhibitorami monoaminooksydazy i inhibitorami beta-hydroksylazy dopaminowej. Po ukończeniu i złożeniu pracy habilitacyjnej wyjechał na prawie dwa lata do USA (1973–1975), gdzie pracował jako *Research Associate Professor* w Vanderbilt University. Opanowując nowe techniki laboratoryjne, prowadził wspólnie z Fridolinem Sulserem badania nad zmianami generacji cAMP w czasie podawania leków przeciwdepresyjnych. Badania te posłużyły do sformułowania obowiązującej powszechnie przez długi czas teorii działania leków przeciwdepresyjnych poprzez beta-downregulację. Hipoteza ta była pierwszą hipotezą mówiącą o działaniu leków psychotropowych przez wywoływanie zmian adaptacyjnych i przyniosła mu uznaną pozycję międzynarodową. Poświęcona temu pierwsza praca opublikowana została w 1975 r. w prestiżowym czasopiśmie naukowym „Nature” (Vetulani i Sulser, 1976) i była szeroko cytowana (do dzisiaj ponad 600 powołań).

Po powrocie do Polski w 1976 r. ukończył przewód habilitacyjny w Instytucie Immunologii i Terapii Doświadczalnej PAN we Wrocławiu (opiekun – prof. Józef Hano) i został powołany na stanowisko kierownika nowo powstałego Zakładu Biochemii w Instytucie Farmakologii PAN, którym kierował przez ponad 30 lat. Tytuły profesorskie otrzymał w 1983 (profesor nadzwyczajny) i 1989 r. (profesor zwyczajny). Od 2007, w związku z osiągnięciem wieku emerytalnego, kontynuował pracę w Instytucie Farmakologii PAN w niepełnym wymiarze godzin jako emerytowany profesor w Zakładzie Biochemii Mózgu (kierowanym przez prof. Irenę Nalepę i będącym jednym z dwóch zakładów, które powstały po podziale Zakładu Biochemii).

Problematyka badań naukowych, prowadzonych w kierowanym przez prof. Vetulaniego przez ponad 30 lat Zakładzie Biochemii, dotyczyła behawioralnych i biochemicznych aspektów działania leków przeciwdepresyjnych i neuroleptyków, antagonistów kanałów wapniowych i pochodnych tetrahydroizochinoliny oraz różnych aspektów pamięci i uczenia, a także uzależnień lekowych. Jego dorobek naukowy obejmuje ponad 240 prac oryginalnych, kilkanaście prac przeglądowych, 27 rozdziałów w książkach, ponad 100 prac popularnonaukowych, liczne recenzje książek naukowych oraz inne opracowania i drobne notki popularyzatorskie (ponad 220 drobnych notek popularnonaukowych pod nazwiskiem J. Latini) oraz prawie 300 publikowanych abstraktów zjazdowych. Był także autorem lub współ-

autorem 7 książek, współredaktorem (z Januszem Heitzmanem) książki *Farmakoterapia depresji* i tłumaczem książki C. K. Ericsona *Nauka o uzależnieniach*.

Odkrycia naukowe przyniosły mu liczne nagrody, wśród nich Międzynarodową Nagrodę Anna Monika II klasy za badania nad mechanizmami działania elektrowstrząsu (1983; jedyna w Polsce Nagroda Anna Monika tej klasy), Nagrodę Kopernikańską PAU i Miasta Krakowa (1996), Nagrodę Konorskiego (2001). Jest również laureatem wielu nagród Sekretarza Naukowego PAN i Wydziału Nauk Medycznych PAN. W roku 2003 uzyskał Nagrodę Prezesa Rady Ministrów za całokształt dorobku naukowego, a w 2004 – doktorat honorowy na Wydziale Lekarskim Śląskiej Akademii Medycznej. W tym samym roku został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, a w roku 2006 otrzymał Medal Jędrzeja Śniadeckiego. W roku 2008 tytuł doktora honoris causa nadał mu Łódzki Uniwersytet Medyczny.

Prof. Jerzy Vetulani aktywnie uczestniczył w organizacji nauki i był członkiem wielu gremiów, mających wpływ na kształt badań naukowych w Polsce. W latach 1994–2001 pełnił funkcję zastępcy dyrektora ds. naukowych Instytutu Farmakologii PAN w Krakowie. Od 2003 r. do końca swoich dni pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu Farmakologii PAN. Od roku 1996 był członkiem czynnym PAU (członek korespondent od 1991 r.), od roku 2008 – członkiem korespondentem PAN. Był także członkiem Centralnej Komisji do spraw Stopni i Tytułów (przez dwie kadencje) oraz sekretarzem Komitetu Nauk Fizjologicznych PAN (1978–1981) i przewodniczącym Komitetu Neurobiologii PAN (2007–2011). Był członkiem rad naukowych Instytutu Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN i Instytutu Medycyny Doświadczalnej i Klinicznej im. M. Mossakowskiego PAN. Od 1988 r. był członkiem honorowym Indian Academy of Neuroscience, a w ostatnich miesiącach swojego życia został honorowym członkiem Oxford Neurological Society (w lutym 2017 r.).

Prof. Vetulani był również członkiem licznych towarzystw naukowych, krajowych i międzynarodowych, w tym Collegium Internationale Neuro-Psychopharmacologicum (CINP; członek Rady w latach 1992–1998) i European College of Neuropsychopharmacology (ECNP) oraz członkiem Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika (wiceprezes od 1984 do 2016), członkiem Polskiego Towarzystwa Badań Układu Nerwowego (członek założyciel i prezes w latach 1999–2001) i Polskiego Towarzystwa Farmakologicznego. Był członkiem Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk (członek Rady w latach 1990–1996, członek Zarządu – 1996–2000) i Polskiego Towarzystwa Bioetycznego.

Był członkiem Rad Programowych wielu czasopism naukowych, takich jak „Pharmacological Reports” – dawniej „Polish Journal of Pharmacology” (redaktor naczelny w latach 1993–1996), „Farmakoterapia w Psychiatrii i Neurologii”, „Lęk i Depresja”, „Psychogeriatrya Polska” oraz „Neuropsychiatria i Neuropsychologia”.

Szczególnie warto podkreślić działalność popularyzatorską prof. Vetulaniego o zdecydowanym wydźwięku społecznym. Uprawiał ją sporadycznie już od lat 60., publikując artykuły przyrodnicze i drobne notki edukacyjne w czasopiśmie „Wszechświat” (pod własnym nazwiskiem lub jako J. Latini). Później, w roku 1981, został redaktorem naczelnym „Wszechświata” – tego najstarszego polskiego czasopisma popularnonaukowego, i pełnił tę funkcję przez 21 lat, do roku 2002. Przez kolejne lata (od 2003 do kwietnia 2011) był przewodniczącym jego Rady Redakcyjnej, a w ostatnich latach życia pełnił funkcję wiceprzewodniczącego, współredagując dział *Wszechświat przed 100 laty*.

W powojennej historii Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika prof. Jerzy Vetulani był jedną z ważniejszych postaci. Odznaczony Złotą Odznaką, był też członkiem honorowym Towarzystwa. Dzięki jego aktywności Towarzystwo zdobywało sponsorów i rozgłos. Najbardziej znanym cyklem wykładów, w których Profesor był stałym wykładowcą od 1999 do 2016 r., był Tydzień Mózgu w Krakowie. W ostatnich latach w wykładach tych corocznie uczestniczyły setki słuchaczy. Niestety, wykład zaplanowany w marcu 2017 r. już się nie odbył z powodu wypadku, któremu prof. Vetulani uległ tydzień wcześniej.

Prof. Vetulani był również członkiem European Dana Alliance for Brain (EDAB) – organizacji poświęcającej się propagowaniu wiedzy o mózgu. Oprócz wykładów wygłaszanych w Krakowie w ramach Tygodnia Mózgu, zapraszany był także na warszawski Tydzień Mózgu i Festiwal Nauki, a także do wielu innych miast w Polsce. Był też organizatorem „Kawiarni Naukowej” PAU, prowadzącej comiesięczne posiedzenia naukowe dla szerokiej publiczności. Wygłaszał odczyty otwarte, np. w ramach Komisji Zagrożeń Cywilizacyjnych PAU, Galicyjskiej Szkoły Zdrowia, Akademii Pełni Życia. Wykładał również dla młodzieży licealnej bądź zapraszany do krakowskich liceów, bądź w ramach organizowanych przez Galicyjską Szkołę Zdrowia „Lekcji Magistrackich” w Urzędzie Miasta Krakowa. Był zapraszany do wykładów na zjazdach Krajowego Funduszu na rzecz Dzieci oraz Uniwersytetu Dziecięcego w Krakowie i Wrocławiu. Prof. Vetulani jest autorem niezwykle poczytnych książek popularnonaukowych, między innymi: *Dzień dzisiejszy i jutro neurobiologii*; *Jak usprawnić pamięć*; *Mózg: fascynacje, problemy, tajemnice* (za tę książkę w 2011 r. otrzymał Nagrodę Krakowskiej Książki Miesiąca); *Piękno neurobiologii*; *A w ko-*

nopiach strach; Bez ograniczeń. Jak rządzi nami mózg (wyróżnienie „Książka i Róża” Marszałka Małopolskiego 2016).

Poza pisaniem artykułów i książek popularyzował nauki neurobiologiczne w programach naukowych w radiu i telewizji: przygotował internetowy kurs *Neurobiologia i życie* dla Copernicus College oraz nagrał cykl wykładów dla Akademickiej Telewizji Naukowej, która sfilmowała również jego wykład na Wszechnicy PAN. Upowszechniał wiedzę, udzielając wywiadów na tematy naukowe w prasie czy na seminariach w innych Instytutach. Wygłaszał regularne felietony naukowe oraz współuczestniczył w opracowaniu programu edukacyjnego dla dzieci („Pytanko na śniadanko”) w Radiu Kraków. Prowadził wykłady w Warszawskim Studium Filozoficzno-Teologicznym. Jego działalność na polu popularyzacji wiedzy dostrzegły władze PAN i prof. Vetulani został powołany w skład Rady Upowszechniania Nauki przy Prezydium PAN. W grudniu 2012 r. odebrał z rąk minister nauki i szkolnictwa wyższego Barbary Kudryckiej nagrodę specjalną VIII edycji konkursu „Popularyzator Nauki”, organizowanego przez MNiSW oraz PAP, za całokształt działalności popularyzatorskiej.

Prof. Vetulani był także utalentowanym, świetnie wykładającym nauczycielem akademickim: do roku 1999/2000 prowadził wykłady monograficzne z psychofarmakologii na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi UJ, przez kilkanaście lat prowadził wykłady kursowe „Neuroscience” w Szkole Medycznej dla Cudzoziemców CMUJ. W latach 2006–2014 prowadził także kursowy wykład „Podstawy neurobiologii” w Katedrze Psychologii UJ. Od roku 2007 był profesorem Małopolskiej Wyższej Szkoły im. J. Dietla, od 2015 – członkiem jej Senatu. Od wielu lat był stałym współorganizatorem sympozjów, organizowanych początkowo przez Wyższą Szkołę Pedagogiczną (obecnie Uniwersytet Pedagogiczny), potem kontynuowanych przez Małopolską Szkołę Wyższą im. J. Dietla, a także współorganizował wiele tzw. „Szkół Zimowych Instytutu Farmakologii PAN”. Wykładał również często na konferencjach szkoleniowych i posiedzeniach regionalnych oddziałów Polskiego Towarzystwa Lekarskiego i PT Psychiatrycznego, a także na konferencjach szkoleniowych, organizowanych przez różne organy samorządowe i organizacje pozarządowe. Od czerwca 2010 r. prowadził, korzystając z pomocy swojego wnuka, blog „Piękno neurobiologii” na WordPress.

Aktywność społeczna i popularyzatorska przyniosła mu wiele wyróżnień, między innymi Złotą Odznakę PTP im. Kopernika (1986), Odznakę Miasta Krakowa „Honoris Gratia” (2009), Nagrodę im. Zbyszka Thiellego (2011) od Polskiej Sieci Polityki Narkotykowej „za bezkompromisowe wsparcie swym autorytetem naukowym działań na rzecz humanizacji polskiej polityki narkotykowej”, tytuł Racjonalisty Roku 2011 od Polskiego

Stowarzyszenia Racjonalistów „za konsekwentne pobudzanie neuronów nie tylko własnych, ale i cudzych”, został też wyróżniony tytułem Człowieka Roku 2013 przez „Gazetę Krakowską” za „niestrudzoną popularyzację nauki i pomoc w poznawaniu mózgu przy pomocy mózgu”. W roku 2014 otrzymał Nagrodę „Kaganiec Oświaty” magazynu antropologicznego „Gadający Pies”, w 2015 – Nagrodę „Sztuka Życia” fundacji „Świat ma sens” oraz ICIE (International Center for Innovation in Education) Award for Creativity, a w roku 2016 – Nagrodę Starosty Powiatu Gorlickiego „Mosty Starosty” za „niecodzienną umiejętność popularyzacji osiągnięć naukowych dla szerokiego kręgu odbiorców”.

Działalność naukowa i popularyzowanie nauki nie były jedynymi domenami jego aktywności: od czasów studenckich przejawiał również zamiłowania społeczne i artystyczne. W czasach studenckich związał się z grupą, która założyła w 1956 r. Rewolucyjny Związek Młodzieży (RZM). Do aktywności społecznej wrócił w 1980 r., pracując jako członek Komisji Zakładowej „S” przy Oddziale i Placówkach PAN w Krakowie oraz jako członek Komisji Porozumiewawczej Nauki NSZZ „Solidarność”. W latach 1987–1989 był członkiem Zarządu „S” Regionu Małopolska, pod koniec tego okresu – członkiem Prezydium Zarządu. Zajmował się głównie sprawami programowymi oraz odradzaniem organizacji „S” na terenie Małopolski. Po legalizacji „S” był członkiem Krakowskiego Komitetu Obywatelskiego (1989–1990) i Krakowskiego Klubu Solidarności (1994–1995). Był członkiem Rady reaktywowanego Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk, biorąc aktywny udział w pracach jego Komisji do spraw Polityki Naukowej, przygotowującej program przebudowy nauki polskiej. W roku 2002 został członkiem założycielem stowarzyszenia społecznego „Forum dla Małopolski” i kandydował na stanowisko prezydenta miasta. Był także wiceprzewodniczącym Stowarzyszenia dla Małopolski oraz członkiem honorowym Galicyjskiej Szkoły Zdrowia i Akademii Pełni Życia. Ponadto był fundatorem i członkiem Rady Fundacji na rzecz Zdrowego Mózgu – Cogni Coalition, której celem jest zwiększenie świadomości Polaków w zakresie roli dobrej kondycji mózgu. W grudniu 2016 r. prof. Vetulani został członkiem Rady Ambasadorów Małopolskiego Centrum Nauki, będącej ciałem doradczym dla inicjatywy utworzenia nowego unikatowego miejsca na mapie Krakowa – budowy Małopolskiego Centrum Nauki (MCN).

Znajdował też czas – zwłaszcza w młodości – na rozwijanie zainteresowań kulturą i sztuką. W latach 1955–1962 był członkiem zarządu i prelegentem w Krakowskim Dyskusyjnym Klubie Filmowym Studentów. Był też jednym z pionierów aktywnie działających w kabarecie „Piwnica pod Baranami” (w latach 1954–1961), prowadząc tam spektakle w czasie

wyjazdu Piotra Skrzyneckiego za granicę (1958). Przez wiele lat, aż do tragicznej śmierci, był członkiem Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych oraz członkiem Kapituły „Lauru Krakowa”. Wraz z poetą i piosenkarzem Leszkiem Długoszem opracował oryginalny spektakl *Rozumie mój*, w którym interpretuje z punktu widzenia neurobiologa dawne i współczesne utwory wybitnych poetów. Od roku 2010 regularnie pojawiał się w „Gadającym Psie”, kabarecie, którego atmosferę porównał do początków „Piwnicy pod Baranami”.

Prof. Jerzy Vetulani w ciągu blisko 60 lat pracy naukowej w Instytucie Farmakologii PAN dokonał istotnych odkryć naukowych, z powodzeniem kierował zespołami ludzkimi, kształcąc liczne grono uczniów, i zdobył niewątpliwą pozycję międzynarodową. Równocześnie odegrał ważną rolę w popularyzacji i upowszechnianiu nauki. Był osobowością wszechstronną, zawsze chętną do dzielenia się swą bogatą wiedzą i doświadczeniem, i do udzielania pomocy wszystkim, którzy się o to do niego zwracali.

Miał liczne grono przyjaciół, zarażał energią i pomysłami. Zawsze dowcipny, był wyjątkową osobą, człowiekiem wielu talentów. Jego życiorys wypełniłby zapewne biografie kilku osób, a wyróżniał się nie tylko w pracy naukowej, ale także organizacyjnej – i to nie wyłącznie na rzecz środowiska naukowego – oraz w popularyzacji nauki.

*Irena Nalepa
Elżbieta Pyza*